

TEREKET NYITÓ KULCSKATEGÓRIA

(A gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusban 1994–2004)

Pál Gábor

(doktorandusz, megbízott előadó, ELTE ÁJTK Politikatudományi Intézet)

Összefoglaló

A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszott a gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusban a megjelenését követő tíz év során. Az írás egy kiterjedt forrásbázison végzett empirikus kutatás eredményeit foglalja össze. A gondolatmenet alapjául szolgáló vizsgálat a diszkurzív politikatudomány elméleti és módszertani keretében zajlott, és döntően a szövegek interpretatív analízisét jelentette. A szerző a kutatás során tett megállapításait három főbb szempont köré csoportosítva ismerteti. Az első szempont a gyűlöletbeszéd kifejezés adaptáltságának jelentősége, a terminus kontextusok közti vándorlásának és tartalmi módosulásának hatása a vitákra. A második szempont a fogalom homályosságának sokoldalú funkcionálitása, a kategória sajátos, vitafolyamatokat katalizáló és vélemények artikulálódását elősegítő működésmódja. A harmadik szempont pedig a gyűlöletbeszédről folytatott vitákban való részvétel cselekvési vonatkozása, a vitatevékenység során, illetve a vitatevékenység által végzett politikai cselekedetek számba vétele.

Kulcsszavak: Gyűlöletbeszéd ■ politikai diskurzus ■ adaptáció ■ politikai korrektség ■ ideológiai poliszémia ■ funkcionális homályosság ■ vitatevékenység ■ politikai cselekvés

A rendszerváltás utáni politikai közbeszéd egyik széles körben használt, meghatározó jelentőségű terminusa a gyűlöletbeszéd kifejezés. Bár az elnevezés már az ezredfordulón kulcsfogalommá vált, és mindmáig a közéleti diskurzus fontos csomópontja maradt, a kategória körül újabb és újabb hullámokban fel-lángoló politikai vitákról eddig nem született átfogó, empirikus politikatudományi elemzés.¹

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy egy, e tárgyban folytatott, több éves kutatás eredményeit röviden összefoglaljam. Az írás jellegéből, illetve a terjedelmi korlátokból adódóan itt most csupán a vizsgálat során tett legfontosabb megállapítások ismertetésére szorítkozom. Kutatásom eredményei részletesen kifejtve doktori disszertációmban olvashatók (Pál, 2010). Jelen tanulmány mellett, hogy igyekszik szintetizálni az egyedi, mikroszintű meg-

figyeléseket és ezáltal mintegy felülnézeti képet nyújtani a gyűlöletbeszéd-vitákról, egyben felfogható az értekezés tartalmi kivonataként is.

Az általam végzett empirikus vizsgálat a diszkurzív politikatudomány szemléleti és módszertani elvei alapján zajlott (ld. erről Szabó, 2003a; 2003d; 2003f; ill. Szűcs, 2010; vö. Howarth, 2000), és a gyűlöletbeszéd fogalma körül szerveződő polémiák egyik időben lehatárolt, ugyanakkor meghatározó jelentőségű szakaszára fókuszált. Ez a szakasz az 1994 és 2004 közé eső évtized, a kategória magyarországi megjelenésének, meggyökeresedésének és közép-pontba kerülésének időszaka volt.² Munkám során – a választott elméleti megközelítés sajátosságainak megfelelően – a politikai valóság alkotóelemei közül elsősorban a nyelvi komponensekre, a kommunikatív, diszkurzív összetevőkre, az értelmezési és jelentésadási mozzanatokra koncentráltam. Ez a perspektíva természetesen csupán az elemzés súlypontjait és a konkrét kérdésvetéseket határozta meg, és nem azt jelentette, hogy a politikai folyamatok górcső alá vétele során teljes mértékben mellőztem a közélet elvi vonatkozásaira, a jogi, intézményi keretekre vagy a politikai érdekekre való reflexiót.

A kutatás első sorban (de nem kizárólag) írott források, szövegek jelentésközpontú analízisére épült. A tárgy vizsgálata olyan, alapvetően interpretatív metodológia alkalmazásával történt, amely leginkább a „politikaolvasás” (ld. erről Carver–Hyvärinnen, 1997; ill. Szabó, 2003d), és az abból kibontott „sűrű leírás” (ld. erről Geertz, 1994; ill. Szabó, 2003b) fogalmaival ragadható meg.

A vizsgálat empirikus bázisának általános, elvi szintű kijelölésére nem tartalmi, hanem formai kritériumot alkalmaztam. *Tartalmi* kritériumot ugyanis kizárólag egy olyan kutatás során lehetett volna alkalmazni, amely a gyűlöletbeszéd-ről folytatott vitákat egy jól körülírható problematikáról, illetve egy – az elemző által szilárdan definiált – jelenségről való vitaként koncipiálta volna. Ebben az esetben az adott problematikához való kapcsolódás, illetve a kutató definíciójának való tematikus megfelelés lett volna a források kiválasztását meghatározó alapelv. Én azonban olyan vizsgálatra vállalkoztam, amelynek fókuszába a gyűlöletbeszéd fogalma, mint nyelvi forma került. Az ezzel összefüggő cél az volt, hogy ne azokat a forrásokat elemezzem, amelyek *szérintem* a gyűlöletbeszédre vonatkoznak, hanem azokat, amelyek a *megszólalók szerint* vonatkoznak a gyűlöletbeszédre. Ennek a döntésnek módszertani következményei voltak a vizsgálatra nézve – mindenekelőtt az, hogy a források általános, elvi szintű kiválasztása csakis egy *formális* kritérium érvényesítésével történhetett meg. A vizsgálandó források körébe tehát (mindenekelőtt) azok a megnyilatkozások sorolódtak be, amelyek beemelték, illetve expliciten alkalmazták a gyűlöletbeszéd kifejezést.

Az elemzés alá vonható kommunikációs fórumok/diskurzusterek meghatározása során első sorban azok *reprezentativitását*, másodsorban az ott termelődött szövegek *hozzáférhetőségét* vettem figyelembe. Ezen kritériumok alapján a *négy országos napilap* és a *Magyar Országgyűlés* írott, illetve írott formában is

fellelhető anyagai képezték a vizsgálat elsődleges forrásbázisát. Ez a kör a későbbiekben kiegészült egyrészt az országos hetilapok bizonyos fontosabb, témába vágó cikkeivel, másrészt az internetes hírportálokon megjelent tartalmakkal, harmadrészt az országos tévécsatornák egyes műsorainak (a szerző számára hozzáférhető) anyagával, negyedrészt pedig a vizsgálat szempontjából releváns szakmai közlésekkel. Említést érdemel, hogy a kommunikációs fórumok reprezentativitása csupán a megjelölt időszakra nézve, az adott nyilvánosságszerkezet sajátosságainak figyelembe vételével került megállapításra. Amennyiben a kutatás az elmúlt három-négy év történéseire fókuszált volna, úgy az országos napilapok dominanciájának megrendülését, súlyuk és olvasótáboruk csökkenését, illetve a különböző internetes hírportálok, blogok, fórumok olvasottságának és jelentőségének növekedését számításba véve minden bizonnyal más diskurzusterek kerültek volna a reprezentativitásuk okán kiválasztott fórumok körébe.

A források kiválasztása és feldolgozása – az előbbi kritériumok alkalmazásával – a gyakorlatban a következőképpen zajlott. A kutatás forrásfeltáró szakasza a négy országos napilap nyomtatott formában archivált, 1990 utáni anyagainak manuális átvizsgálásával, illetve a parlamenti jegyzőkönyvek elektronikus adatbázisának átnézésével vette kezdetét. Ezek tapasztalatai nyomán, valamint a szakmai fórumok vizsgálatára való áttérést és a fogalom első említéseinek fellelését követően kerültek meghatározásra az elemzés időbeli keretei. Ezután az elsődleges forrásbázis összeállítása céljából a *Népszabadság*, a *Magyar Nemzet*, és a *Magyar Hírlap* jellemzően 1999/2000-tól elektronikusan is archivált anyagain tárgyszavas keresést végeztem. A gyűlöletbeszéd kifejezést tartalmazó szövegeket – a korábban könyvtári kutatással kigyűjtött anyagokhoz hasonlóan – rendszereztem, majd 2004-ig bezárólag feldolgoztam. Ugyancsak tárgyszavas keresésnek vettem alá a Magyar Országgyűlés 1990 és 2004 közötti plenáris ülésein készült jegyzőkönyvek teljes szövegű adatbázisát, az országos hetilapok online kiadásainak digitális archívumát, valamint az internetes hírportálokon tárolt tartalmakat. Mivel a *Népszava* a vizsgálat lezárultáig nem rendelkezett hozzáférhető elektronikus archívummal, ezért az itt megjelent cikkeket a szerző kizárólag könyvtári kutatással tudta forrásként feldolgozni (akárcsak a *Magyar Demokrata* és a *Magyar Fórum* anyagait). Ezt az empirikus bázist a témába vágó szakmai közlések köre, illetve néhány hozzáférhető és releváns elektronikus médiamegjelenés, műsor, nyilatkozat, interjú stb. színesítette. További bővülést jelentett, hogy a fogalom adaptációjának, a keletkezés- és értelmezéstörténetének feltárása érdekében a kutatás elektronikusan elérhető idegen nyelvű forrásokat is beemelt. A téma sajátosságaiból adódóan ezek első sorban az amerikai közéleti diskurzusban terjedő szövegek voltak.

A gyűlöletbeszéd fogalma a források tanúsága szerint az 1994 és 2000 közti periódusban – a megjelenést és az alaktani megszilárdulást követően – inkább

csak az intellektuális divatszó státuszig jutott, és csupán ritka/sporadikus említések formájában, többnyire értelmiségi és szaktudományos fórumokon jutott szerephez. Ezért a vizsgálat során, akárcsak a jelenlegi tanulmány gondolatmenetében, jóval nagyobb figyelmet fordítottam a politikai kulcsfogalomra való válság követő, szembeszökő léptékű jelentőség- és említésszám-növekedést hozó 2001 és 2004 közti időszakra. Az elemzés többek közt olyan, a téma szempontjából jelentős esetekre terjedt ki, mint az ifj. Hegedűs Lóránt „kirekesztésre” buzdító cikke nyomán támadt közéleti polémia, a *Sajtóklub* című televíziós műsor adásaiban elhangzottak erőteljes visszhangja, *A Viktor* című kampány-kiadvány és az ún. „köteles beszédek” által kavart diszkurzív hullámverés, a *Vér és Becsület* elnevezésű neonáci szervezet színrelépése által generált viták, a közösség elleni izgatásra vonatkozó jogszabály módosítását övező szakmai és politikai küzdelmek, a *Tilos Rádió* körül kirobbant botrány, a Bácsfi Diána-ügy, illetve az *ÉS* hasábjain több felvonásban, éveken keresztül folyó értelmiségi vita.

A kutatás során tett fontosabb megállapításaimat az alábbiakban három szempont köré csoportosítva ismertetem. Az első szempont a gyűlöletbeszéd kifejezés adaptáltságának jelentősége, a terminus kontextusok közti vándorlásának és tartalmi módosulásának hatása a vitákra. A második szempont a fogalom homályosságának sokoldalú funkcionalitása, a kategória sajátos, vitafolyamatokat katalizáló és vélemények artikulálódását elősegítő működés-módja. A harmadik szempont pedig a gyűlöletbeszédről folytatott vitákban való részvétel cselekvési vonatkozása, a vitatevékenység során, illetve a vitatevékenység által végzett politikai cselekedetek számba vétele.

AZ ADAPTÁLTSÁG JELENTŐSÉGE

A gyűlöletbeszéd adaptált kategória: a *hate speech* terminus magyar nyelvű megfelelőjeként az Egyesült Államok politikai diskurzusának fogalomkészletéből került át a honi közéletbe. Megjelenése majd meghonosodása a magyar politikai diskurzusban elsősorban a tudományos közösség illetve a politizáló értelmiség jelentős tevékenységének, innovációjának és invenciójának eredménye. A *hate speech* terminus először az ő problémahorizontjukon bukkant fel; átültetett/magyarított megfelelője az ő közvetítésükkel jutott el a hazai közbeszéd más regisztereibe, a szélesebb nyilvánosság színtereire.

A fogalom magyarországi elterjedésének kezdeti szakasza a kilencvenes évek középső harmadára tehető. A *hate speech* terminus adaptációjának első jelei a korabeli alkotmányjogi/jogtudományi diskurzusban mutathatók ki. A fordítási standard kezdetben még nem volt letisztult; a *hate speech* kifejezés magyar megfelelője csupán néhány év elteltével nyerte el jelenlegi, mára kánonikussá vált, lényegében tükörfordításnak tekinthető formáját. A jelenleg

bevett alaktani változat elterjedésében minden bizonnyal komoly szerepet játszott az a momentum, amikor 1996 márciusában, a Szabó Albert és társai ügyében született elsőfokú felmentő ítélet kapcsán a *Népszabadság* riportere által megszólaltatott Csepeli György szociálpszichológus az angol terminusra utalva a „modern politológiai irodalom” egyik leíró-elemző kategóriájaként vezette be a „gyűlöletbeszéd” elnevezést a széles olvasóközönség számára.³

A fogalom adaptáltságának jelentősége több területen is tetten érhető. Egyrészt a kategória egy adott társadalmi-, kulturális-, politikai- és diszkurzív kontextusból egy attól jelentősen eltérő közéleti- és kommunikációs kontextusba került, ugyanakkor kapcsolódási pontot is hozott létre ezek között a kontextusok között. Másrészt a magyar politikai diskurzus szereplőinek többsége számára sem az eredeti jelentéstartalom, sem maga az átültetés ténye nem vált ismertté. Ugyanakkor, harmadrészt azért akadtak olyan megszólalók, akik tisztában voltak a gyűlöletbeszéd kifejezés adaptáltságával, és alkalmazása során annak az eredeti (amerikai) kontextusban kialakult jelentését tekintették irányadónak.

A kontextuális különbségek közül itt most elegendő csupán az egyik leglényegesebbet kiemelni. Mégpedig azt, hogy a *hate speech* terminus az etnikailag és vallásilag meglehetősen heterogén, ugyanakkor a nyilvános véleménynyilvánítás számára a lehető legtágabb jogi és intézményi teret biztosító, pluralista politikai kultúrájú Egyesült Államokban a „politikai korrektség” mozgalmanak emancipatorikus törekvéseinek keretében, az „alulról szerveződő” kisebbségvédelem ügyével összekapcsoltan, a leküzdendő társadalmi diszkurzív gyakorlatok jelölőjeként jelentkezett (ld. erről Pál, 2007). Az etnikailag, vallásilag inkább a homogén pólushoz közelítő, ugyanakkor a szólás szabadságát csak nemrég visszanyerő, diktatórikus tapasztalatokkal terhelt, etatista-elitista politikai kultúrájú Magyarországon viszont a „politikai korrektség” ebben a formában, vagyis masszív mozgalmi háttérrel megtámogatott normarendszerként (strukturális feltételekből, történeti-, politikai- és kulturális okokból adódóan) egész egyszerűen nem létezett (vö. Gombár, 2009). Az átültetett terminus tehát nem kapcsolódott, és nem is kapcsolódhatott a kultúra és a nyelvhasználat kérdését előtérbe helyező, erős civil bázison kibontakozó, szervezett formában jelentkező progresszív társadalompolitikai törekvésekhez (vö. Fairclough, 2003); nem válhatott a „politikailag inkorrektnek” tekintett megnyilvánulási formák gyűjtőfogalmává.

A fordítás aktusa furcsa, felemás helyzetet eredményezett. Egyfelől a fogalom adaptációja nem jelentette az azt körbefolyó amerikai viták, felvetések és álláspontok automatikus adaptációját. Másfelől viszont a *hate speech* kategóriájának magyarítása mégiscsak hidat képezett a két politikai, diszkurzív kontextus között, és nem csupán az összemérhetőség ígérését hordozta, de több esetben kitekintésre, komparatív reflexióra is készítette a politikai szereplőket (legalábbis azokat, akik tisztában voltak az átültetés tényével). A magyaror-

szági gyűlöletbeszédéről szóló viták éppen ezért nem teljesen önmagukra zárt, csakis befelé figyelő és kizárólag a hazai kontextusból érkező ingerekre reagáló polémiákként zajlottak. Döntően persze negatív formában, bírált és elutasított álláspontként került elő az Egyesült Államokbeli és a magyarországi viszonyok egymásra vetíthetősége – ám még az ezzel kapcsolatos fenntartások hangoztatása is csupán a két kategória egymásra vetíthetősége folytán vált lehetségessé.

Mivel a fogalom adaptáltságának tényéről, a keletkezéstörténet részleteiről, az eredeti kontextusokról, intenciókról és jelentéstartalmakról a magyar politikai diskurzus szereplőinek jelentős része mit sem tudott, így számukra nem is volt adott semmiféle eredendően érvényes alkalmazási és értelmezési konvenció. A „politikai korrektség” közegében kialakult elsődleges jelentés tehát a megszólalók többsége számára szinte semmiféle kényszerítő erővel nem bírt. Érzékelési horizontjukon a gyűlöletbeszéd kifejezés a magyar közbeszédben meglévő, formailag és tartalmilag hasonló kifejezések (gyűlölködés, gyűlöletkeltés, gyűlöltre uszítás) hasonló alakú, hasonló tövű tematikai ekvivalenseként bukkant fel.

Ebből három dolog adódott. Egyrészt az, hogy a fogalom a magyar közbeszédben csak meglehetősen ritkán és meglehetősen kevés megszólaló interpretációjában szolgált a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat (általában) sújtó igazságtalan, sértő, megalázó (verbális) bánásmód megnyilvánulásainak lefedésére. Másrészt az, hogy mivel a megszólalók zöme számára nem volt ismert semmiféle elsődleges jelentés vagy eredendően érvényes értelmezési konvenció, így nem is gondoltak arra, hogy azt figyelmen kívül hagyják, vagyis hogy eltérnek a „helyes” fogalomhasználattól. Harmadrészt pedig az, hogy amikor ezt egyes vitapartnereik felrőtták nekik, akkor jellemzően értetlenséggel és elutasítással reagáltak.

Az előállt helyzet a viták menetére is nagyban kiható feszültségeket eredményezett a kifejezés értelmezésében és használatban. A politikai szereplők egyik (kisebb) része végig a *hate speech* terminusnak megfeleltetett eredeti, „amerikai”, míg másik (nagyobb) része végig a magyar nyelvű tartalmi- és formai előképeknek megfeleltetett „hazai” jelentésben alkalmazta a gyűlöletbeszéd kategóriát. Előbbiek jellemzően terminus technicusként, rögzített jelentésű, sőt lényegében kontextusfüggetlen szakkifejezésként kezelték a szóösszetételt (nagyjából hasonlóan mint az ‘anómia’ vagy az ‘oszloposodás’ fogalmát). Utóbbiak viszont vagy lazán rögzített, szaktudás nélkül is megfelelő módon értelmezhető, laikusok számára is könnyedén birtokba vehető kifejezésnek tekintették az elnevezést, vagy – ha a vita során esetlegesen reflektálni kényszerültek az adaptáltság tényére – akkor annak szükségszerű dekontextualizációját és rekontextualizációját domborították ki.⁴

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a kategória adaptációjában aktív szerepet vállaló tudástermelők az angol nyelvű terminus átültetésével *fogalom-*

váltás véghezvitelére tettek kísérlet. Ezt a mozzanatot azonban a gyűlöletbeszéd kifejezésnek a magyar nyelvű előképekkel való rokonsága, folytonossága, alaktani és tematikus hasonlósága szinte teljes mértékben elfedte a megszólalók többsége előtt, és a (részben ebből adódó) diszkurzív „közegellenállás” végső soron blokkolta a törekvést. A kategória használatából jórészt kikoptak azok a többletjelentések és egyedi tartalmak, amelyek a „politikai korrektség” szellemi közegének sajátos társadalomképét, nyelv-, identitás- és politikafelfogását involválták volna, és a gyűlöletbeszéd fogalma a domináns interpretációkban pusztán a gyűlölet-szóbokor újabb tagjaként, a gyűlölködés illetve a gyűlöletkeltés szinonimájaként nyert értelmet.

A magyar közbeszédben tehát a kifejezés sajátosan módosult értelmezése vált uralkodóvá. Ez a fogalomhasználati mód egyfelől kevésbé rögzített és specifikus, illetve a kategória jelentésének bizonyos alapvető feltételeit biztosító diszkurzív kontextus híján kevésbé konkretizálható, mint a *hate speech* terminus eredeti intenciókat követő alkalmazása. Másfelől viszont, paradox módon, bizonyos témákra és tartalmakra nézve mégis szűkebb annál.

A kifejezés jelentésének elmosódásával párhuzamosan bekövetkező (részleges) tartalmi leszűkülés úgyszintén a hazai politikai diskurzus sajátos terepviszonyaihoz való idomulás következménye volt. Az Egyesült Államok pluralista politikai kultúrájában a *hate speech* fogalomköre (illetve az ellene való fellépés problémája) magától értetődő módon rendelődött hozzá az állampolgári felelősség és a civil aktivitás kérdéséhez; ráadásul a fogalmat kitermelő mozgalmi közeg mindvégig fenntartotta önmaga számára a terminus értelmezésének és definiálásának jogát. Magyarországon viszont, egy leginkább az etatista és elitista jelzőkkel leírható politikai kultúrában, ahol a „politika” a túlnyomó többség számára kizárólag a „pártpolitikát”, az „országos (nagy-) politikát”, a professzionális és intézményes szereplők működését jelenti, a „politikai” jelenségeként besorolt gyűlöletbeszéd szinte automatikusan a hivatásos politikusok és véleményformálók világában került lokalizálásra. Sőt, jellemzően ez a szféra tételeződött a fogalom definiálásának egyedüli „hiteles helyeként” is. Ebből adódóan azon beszédmódok, amelyeket professzionális/intézményes politikai szereplők nem problematizáltak, illetve nem hoztak összefüggésbe a nyelvi formával, többnyire éppen úgy kívül kerültek a fogalom vonatkoztatási körén, mint a „kisember” által táplált csoportközi gyűlölet változatos, a hétköznapi élet különböző szinterein megnyilvánuló formái. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mind jellegét, mind aktorait, mind célpontjait tekintve elsősorban „alulról szerveződő” kommunikációs gyakorlatként azonosított *hate speech*-fogalom helyett Magyarországon a gyűlöletbeszéd „felülről szerveződő”, „fentről” bonyolított, sőt jelentős részben „odafent zajló” jelenségeként való – a politikai-kulturális kontextust messzemenőig tükröző és vélhetően az alacsony állampolgári kompetencia-érzetettel összefüggésbe hozható[i] – értelmezése vált dominánssá.⁶

A terminus megjelenését követő első évtizedben bevetté vált interpretációs mintázatok hatása máig meghatározó. Manapság is csak kevesekben vetődik fel, hogy a semmire sem jó, a társadalom számára pusztán teherként jelentő „nyuggerek” emlegetését, a közösség értékrendjének felforgatásáért a „zsíros hajú, szőrös lábú feministákat” felelőssé tevő retorikát, a molettebb testalkatú vagy fogyatékkal élő személyeken való ízetlen élcelődést, a célpontjukat rendre komikusan affektáló figuraként ábrázoló meleg-viceket, a kétkezi munkások „droidnak” bélyegzését, a prostituáltakra széles körben alkalmazott, obszcén és diffamáló elnevezést, esetleg az erősen degradatív „vidéki paraszt” címke másokra aggatását a gyűlöletbeszéd kategóriájába sorolják. Ugyanezen okból kifolyólag ugyanilyen kevesen vélik úgy, hogy nem csupán egy nagy olvasottságú sajtóorgánum, egy kampánykiadvány vagy a parlament ülésterme, de akár egy internetes topic, egy zsúfolt orvosi váró, vagy egy heves vitába torkolló baráti összejövetel is a gyűlöletbeszéd terepe lehet.

A HOMÁLYOSSÁG FUNKCIONALITÁSA

A gyűlöletbeszéd fogalma a vizsgált időszak politikai vitáiban négy alapvető jelentésmezőben szerepelt. Az első egy *társadalmi*, a második egy *pártpolitikai*, a harmadik egy *jogi*, a negyedik pedig egy *absztrakt/tudományos* jelentésmező volt. A kifejezés az első (eredeti jelentést közelítő, de kevesebb célpontot magában foglaló) mezőben a társadalom egyes csoportjait sújtó kirekesztéssel és a megbélyegzéssel, a második mezőben a politikai ellenfelek pocskondiázásával, a harmadik mezőben (leginkább) a közösség elleni izgatással és az emberi méltóság megsértésével, a negyedik mezőben pedig az előítélet, a sztereotípiák, a nyelvi manipuláció és verbális erőszak fogalmaival került átfedésbe. Ezek a jelentéstartományok a polémiák során egyaránt és folyamatosan jelen voltak, ráadásul gyakorta összekeveredtek, illetve egymásba csúsztak. A nyelvi forma azonban nem integrálta, csak aggregálta a jelentéseket. A fenti mezők viszonylag következetes elhatárolások nyomán, a vonatkoztatási terület világos megjelölése mellett sem képeztek olyan kontextust, amelyben a kifejezés jelentése rögzíthető vagy egyértelműsíthető lett volna (vö. Dieckmann, 2000: 42–45.; ill. Szabó, 1998: 46.). Bár a terminus használatában akadtak bizonyos – főként a konceptuális keretből adódó – konstansnak mondható jelentésképző elemek, így az affektualitás, a negatív érzelmek (vagyis a „gyűlölet”) mozzanata, illetve a valamilyen közlésformára való utalás, a diszkurzivitás (vagyis a „beszéd”) összetevője, ezek az elemek azonban már önmagukban is meglehetősen relatívnak és elmosódottnak ítéelhetők. Korántsem olyan könnyű ugyanis egyértelműen meghatározni, hogy mi minősíthető valóban intenzív (kifejezett, illetve felkeltett) negatív érzelemnek, illetve mi minősíthető közlésnek, beszédnek.

A gyűlöletbeszédéről folytatott magyarországi viták résztvevői – az eddigiekből következően – kezdettől fogva meglehetősen eltérő tartalmakat kapcsoltak a nyelvi formához. A gyűlöletbeszéd-terminus alkalmazását az eltérő jelentésmezők párhuzamos jelenléte mellett az *ideológiai poliszémia* vonása jellemezte (ld. erről Dieckmann, 2000: 42–44.); vagyis az, hogy a fogalmi keretben rejlő különböző jelentési lehetőségeket a különböző politikai szereplők nézeteiknek és szándékaiknak megfelelően konkretizálták (vö. Szabó, 1998: 48–49.). Volt, aki általában vett rasszista, volt, aki speciálisan cigányellenes, más antiszemita vagy agresszív nacionalista, megint más magyarellenos, keresztény- és egyházellenes megnyilvánulásokat értett alatta. Voltak, akik kizárólag embercsoportok, míg mások egyének vagy szimbólumok gyalázása kapcsán éltek a kifejezéssel. Voltak, akik a konzervatív értékrendet vallók elleni verbális támadások, mások a szociálliberális szavazók elleni indulatkeltés lefedésére használták a kategóriát.

A viták résztvevői ugyanakkor maguk is folyamatosan reflektáltak erre a jelenségre. A megszólalók egy része úgy vélte, hogy a probléma a nyelvi forma alapvető alkalmatlanságából fakad, mivel a gyűlöletbeszéd szóösszetétel egy mesterkélt, nehezen definiálható, bizonytalan jelentésű kategória. A politikai diskurzus szereplőinek másik része szerint abból adódtak a félreértések és félreértelmezések, hogy sokan nincsenek birtokában a komplex tartalmú terminus technicus megfelelő használatához szükséges ismereteknek. Szép számmal akadtak olyanok is, akik morális vagy ideológiai alapon kárhoztatták politikai riválisaik interpretációját (vö. Boromisza-Habashi, 2010), és egy viszonylag egyértelmű, vagy legalábbis jól körülírható jelentéssel rendelkező fogalom tudatos kiforgatását, manipulatív célú átértelmezését feltételezték.

A fogalom körül szerveződő közéleti vitákban tehát sem arra vonatkozóan nem alakult ki semmiféle konszenzus, hogy a nyelvi forma milyen közlésmódot vagy diskurzustípust jelöl, sem arra nézve, hogy alkalmazásával lehetséges-e egy meghatározott közlésmód, illetve egy adott diskurzus típus specifikálása.

Mindez azonban – talán meglepő módon – egyáltalán nem tette diszfunkcionálissá, haszontalanná vagy feleslegessé a polémiákat. A terminus ugyanis, éppen kontúrjainak elmosódottságából adódóan, sajátos ernyő-fogalomként képes volt többféle témakonstrukció lefedésére és megjelenítésére. Az érdeklődés homlokterébe kerülve így nem pusztán a valóban problematikusnak ítéltető közlésmódok körének meghatározásával, illetve azok mibenlétével és kezelésével kapcsolatos polémiát eredményezett (vö. Boromisza-Habashi, 2010), de megfelelő nyelvi formának bizonyult számos további, a politikai közösséget foglalkoztató ügy megvitatására, és ezzel együtt az elgondolható és megtehető cselekedetek kijelölésére is.

A gyűlöletbeszéd fogalma által biztosított meglehetősen tág jelentési tér konkrét esetek elhelyezése és megtárgyalása mellett lehetőséget adott egy sor

(azokhoz kapcsolódó, illetve azoktól független) elvontabb kérdés, elméleti vonatkozásokkal bíró, komplexebb probléma felmerülésére is. Ezek önmagukban vélhetően nem nagyon artikulálódtak volna a politikai diskurzusban, de legalábbis nem váltottak volna ki ennyi reflexiót, ám megvitatásuk a gyűlöletbeszéd fogalomköréhez kapcsolódva, a gyűlöletbeszéd apropóján lehetségessé vált. Ily módon, amikor a 2001-es vitákban elsősorban erőszakot előidéző és a demokratikus berendezkedést veszélyeztető jelenséget értettek gyűlöletbeszéd alatt, a közbeszédben előtérbe került a nyelv és az erőszak viszonyának illetve a demokrácia sebezhetőségének kérdése (ld. erről Pál, 2009). Hasonlóképpen, amikor a 2002-es kampányidőszakban a lejáratással, a negatív kampánnyal került átfedésbe a kategória, akkor az – így felfogott – gyűlöletbeszéd kapcsán reflexiók érkeztek a politikai meggyőzés határaitra, megengedhető és megengedhetetlen formáira vonatkozóan (ld. erről Pál, 2008). De ez történt a 2003-as esztendőben is, amikor a gyűlöletbeszéd mindenekelőtt normasértésként, illetve a kormányzati kapacitás próbakövet képező *issue*-ként értelmeződött, és ebből kifolyólag egyre inkább a közélet normáira és a kormányzati cselekvőképesség korlátaira terelődött a vita. Úgyszintén a Tilos Rádió körül kitört botrány diskurzusaiban, ahol a megszólalók jellemzően a média kártékony működésének egyik megnyilvánulásaként interpretálták a gyűlöletbeszédet, illetve a vallási- és nemzeti szimbólumok becsmérést fedték le a kategóriával; ekkor a média szerepének megítélésével, illetve a kiemelt jelentőségű közösségi szimbólumokhoz való viszonyulás standardjaival kapcsolatban fogalmazódott meg sok vélemény.

Bár az egymást követő eseti, szituatív vonatkoztatásokban a különböző jelentésmezők és az eltérő ideológiai pozíciók is folyamatosan jelen voltak, ami a fogalom jelentésének további multiplikálódását eredményezte, ez azonban végső soron csak még szerteágazóbbá, még sokoldalúbbá tette a kategória funkcionálisát. Az egyre jobban elmosódó körvonalú kifejezés azon túl, hogy beszédtereket nyitott, ügyek konceptualizációját és problémák artikulációját segítette elő, egyrészt folytonosan értelmezésre sarkallt és reflexiókat generált, másrészt katalizálta a közéleti vitafolyamatokat, harmadrészt közös interakciós folyamatban integrálta (a fogalom alatt talán mást értő, mégis ugyanazt a fogalmat használó) megszólalókat.⁷

A teljesebb kép érdekében nem árt megemlíteni, hogy a fogalom jelentésének kitágulása, a gyűlöletbeszédéről szóló viták meglehetősen tág tematikus körre való kiterjedése nem speciálisan magyar, pláne nem valamiféle „provinciális” sajátosság. Ugyanis szemben azzal, amit a „nyugatos értelmezés” pártolói feltételeztek, valójában nem csak a *hate speech* magyar nyelvű megfelelője vált homályos kontúrokkal rendelkező, sokféleképp értett kategóriává; a „politikai korrektség” szűkebb szellemi közegéből kikerülve pontosan ez történt az angol nyelvű eredetivel is (vö. Nyhan, 2004).

Amint a *hate speech* terminusa teret nyert az Egyesült Államok szélesebb nyilvánosságában, szinte azonnal kiderült, hogy a „politikai korrektség” elvárásait felvázoló aktorok voltaképp a nagyközönség számára egy meglehetősen nehezen érthető interpretációt rendeltek a fogalom mellé, sőt voltaképp a konceptuális feltételekkel szemben igyekeztek használni a kategóriát. A kifejezést olyasvalamire vonatkoztatták, ami sok szempontból ellentmondott a szóösszetételt alkotó elemek bevett, köznapi jelentésének. Miközben a konceptualizáció a jelölt megnyilvánulások erőteljes (negatív) érzelmi töltetét, a „gyűlölet” mozzanatát hangsúlyozza, aközben a *speech code*-ok megszövegezői nem pusztán indulatkitörést vagy indulatkelést értettek *hate speech* alatt, hanem ezen túlmenően mindenféle sértő jelzőt, kommentárt, minősítést, gúnyolódó megjegyzést, durva viccet is az elnevezés jelentéskörébe vontak. Nem kötötték ki, hogy a közlésnek figyelemfelkeltőnek, harsánynak, provokatívnak, a közrend felborulásával fenyegetőnek kell lennie, vagy erőszakos reakciót kell kiváltania. Emellett a „beszédet” sem kizárólag a verbalitás mezejére korlátozva értelmezték. Ide soroltak minden kommunikációs aktusként felfogható megnyilvánulást, immanensen expresszív dimenzióval rendelkező viselkedést (ld. erről Walker, 1994: 137–138.).

Az általuk használt érvrendszer, az általuk kifejtett társadalom-, politika- és nyelvkoncepció fogalmi rendjébe illesztve ezek az ellentmondások végső soron feloldhatóak volt. A megfogalmazott célok teoretikus, bölcséleti háttérét nem igazán ismerő „nagyközönség” egy része számára azonban az elnevezés „csak” annyit, vagy „éppen annyit” jelentett, ami a szavak hétköznapi, bevett jelentéskörében mozogva, az ennek megfelelő konceptuális feltételek közt kihámozható volt. A fogalom többértelműsége tehát, amely a PC-érvrendszer kontextusában bizonyos intellektuális erőfeszítések árán, úgy-ahogy felszámolható volt, a tágabb politikai, diszkurzív kontextusokban megszüntethetetlennek mutatkozott.

Ennek megfelelően a kilencvenes évek amerikai közbeszédében (is) megindult a *hate speech* fogalom átértelmezése, kitérítése. Sőt, az eddigiek nyomán akár azt is mondhatjuk, hogy voltaképp nem is annyira kitérítésről, mint inkább a konceptuális keretek által nyújtott lehetséges jelentések terének (részben érdektelen, részben politikai célokat követő) kitöltéséről volt szó (vö. Nyhan, 2004). A kifejezést a különböző közéleti szereplők, publicisták és politikusok a PC-diskurzus eredeti kontextusából kiszakítva, nem a *politically incorrect speech*, *racist speech* és *sexist speech* fogalmakra vonatkoztatva, hanem egyre inkább pusztán *offensive speech*, vagyis „támadó beszédmód” értelem-
ben kezdték használni⁸.

POLITIKAI VITA ÉS POLITIKAI CSELEKVÉS

A gyűlöletbeszéd fogalma körül szerveződő vitákban való részvétel nem csak abból a szempontból vizsgálható, hogy miként alapozott meg, miként váltott ki más politikai tetteket, hanem abból a szempontból is, és hogy milyen formában, milyen értelemben volt már önmagában is politikai cselekvés. Vagy másként: milyen politikai cselekvések elvégzését jelentette a polémiákhoz való hozzászólás, milyen politikai tevékenységet végeztek a politikai szereplők azáltal és aközben, hogy a gyűlöletbeszédről vitatkoztak.

A vitatevékenységben több alapvető politikai cselekvésforma is kimutatható. A megszólalások révén végzett politikai tevékenységek közül elsősorban a *demonstráció*, az *identitásteremtés* és *identitásformálás*, a *tudás- és tapasztalatszerzés*, a *problémamegoldás*, a *legitimálás*, illetve a *normafenntartás*, a *terapizálás*, és a *metadiskurzus* emelhető ki.⁹ Ezek közül az első négy minden politikai vitában megjelenő, általános mozzanatként, az ötödik más polémiákban csupán közvetett módon, míg a hazai gyűlöletbeszédről folytatott vitákban közvetlenül érvényesülő összetevőnek, az utolsó három viszont teljesen egyedi, speciálisan ezekhez a polémiákhoz kötődő tevékenységnek tekinthető.

A vitatevékenységben rejlő politikai cselekvések közül elsőként a *demonstráció* mozzanata említhető. A terminus körül szerveződő politikai polémiák ugyanis mindenekelőtt megmutatkozási lehetőséget jelentettek a résztvevők számára. A közélet szereplői a vitákban való megszólalással demonstrálhatták „politikai létezésük” tényét, demonstrálhatták a felmerült kérdésekről vallott véleményüket, demonstrálhatták elveiket, szándékait, felmutathatták képességeiket (vö. Szabó, 2003e: 210.). A szándékok tekintetében szinte kivétel nélkül minden megszólaló a közbeszéd megtisztítására, az indulatok visszafogására, a józan párbeszédre irányuló törekvését igyekezett kifejezésre juttatni. A politikai aktorok által demonstrálni kívánt képességek közül leginkább a hozzáértés, a jó helyzetfelmérés és eszközválasztás, a realitásérzék és a problémaérzékenység vonása emelkedett ki.

A gyűlöletbeszéd kapcsán fellángolt polémiákban való részvétel második fontos cselekvési összetevője az *identitásteremtés* és *identitásformálás* volt. A politikai aktorok ugyanis a vitákban tett megszólalásaikkal identifikációs műveleteket, önképteremtési aktusokat is végrehajtottak. A terminus körül kavargó diskurzusba való belebocsátkozás a beszélők számára lehetőséget adott politikai arculatuk megformálására, az általuk konstitutívna vélt imázselemek kihangsúlyozására, az öndefiníálásra. A gyűlöletbeszéd jelentési terében természetesen nem „reprezentatív”, hanem vitatkozó jellegű identitások képződtek. A résztvevők nem eleve meghatározott státuszok és eleve adott tulajdonságok képviselőiként léptek fel. Nekik maguknak kellett kialakítani a szerepeiket, és az ily módon konstruált azonosságuk megtartásáért folyamatos nyelvi, diszkurzív küzdelmet kellett folytatniuk riválisaikkal (Szabó, 2003e: 211–212.).

A politikai aktorok egyfelől a gyűlöletbeszéd értelmezéseinek eseti kontextusaihoz igazodva igyekeztek kidomborítani imázsuk azon általános elemeit, amelyeket az adott ügy kapcsán prezentálhatónak (és prezentálandónak) véltek. A 2001-es vitákban tehát mindenek előtt ésszerűnek, mérsékeltnek, erőszakellenesnek, és meggyőződéses demokratának igyekeztek mutatkozni; a 2002-es választási kampány idején a tisztességes politikai vetélkedés hívének és érdemi programmal, pozitív mondanivalóval rendelkezőnek; a 2003-as szabályozási vitákban a normasértések és a normasértők elszánt ellenfelének, illetve (politikai értelemben) cselekvőképesnek. A Tilos-botrány során a megszólalók első sorban a minőségi sajtó, a színvonalas tartalomszolgáltatás híveként jelentek meg, illetve (oldalaktól függően) a szimbólumok tisztelőjeként vagy épp a szimbólumok szerepét kritikus távolságtartással szemlélőként prezentálták önmagukat.

Az elhatárolás és megkülönböztetés mozzanata jóval erőteljesebben jelentkezett az elvi-ideologikus állásfoglalásokkal összefüggő identitásképzésben. A gyűlöletbeszéd körüli viták résztvevői számára lehetőség adódott arra, hogy alapvető elveik és nézeteik demonstrálásával „liberálisként”, „baloldaliként”, illetve „nemzeti elkötelezettségüként”, „keresztényként” vagy „polgári-konzervatívként” definiálják, sőt újradefiniálják magukat. A gyűlöletbeszéd ügyében képviselt véleményükkel a politikai szereplők megerősíthették, és a közvélemény számára nyomatékosíthatták ideologikus önmeghatározásuk számos összetevőjét. A liberálisok például azt, hogy valóban szabadságpártiak, valóban hisznek az egyén jogaiban, a toleranciában és a racionális vitában, illetve valóban ellenzik a szükségtelen állami tiltás, kényszerítés és beavatkozás minden formáját. A szocialisták azt, hogy a gyengék és támogatásra szorulóknak oldalán állnak, hogy fogékonyak a társadalom problémáira, vagyis (ilyen értelemben) „szociálisan érzékenyek”. A jobboldali aktorok pedig azt, hogy gondolkodásuk egyfelől a közösségi (nemzeti) elv, a hagyománytisztelő és a keresztény erkölcs alapjain nyugszik, másfelől viszont kellőképpen józan és pragmatikus.

Ugyancsak a vitákat átszövő identitásteremtési és identitásformálási műveletek közé sorolhatók azok az eljárások, amelyek a gyűlöletbeszéd, mint társadalmi probléma, mint *issue* politikai kezelése kapcsán kialakított diszkurzív pozíciók a felek számára kedvező elosztására irányultak. Ezek a pozíciók egyrészt a gyűlöletbeszédhez, mint jelenséghez, közéleti-kommunikációs gyakorlathoz való viszonyulásmódok diszkurzív leképeződéseként foghatók fel. Másrészt olyan szerepekként, szerephelyekként, amelyek alapstruktúrájukat illetően erősen emlékeztetnek a tranzakcióanalízis elméleti irodalmában dramatikai-, vagy dráma-háromszöggént emlegetett interakciós alakzat csúcspontjaira (Karpman, 1968). A gyűlöletbeszéd körüli viták elemzése, a forrásanyag áttanulmányozása alapján ugyanis úgy tűnik, hogy a kérdés kapcsán megnyilatkozó politikai szereplők legtöbbször a Tettes, az Áldozat, és a Megmentő szerephármasságában

igyekeztek elhelyezni önmagukat, riválisaikat, illetve az általuk képviseltet. Ezek a pozíciók természetesen a megszólalók eltérő társadalomképének és egyedi szándékainak megfelelően igen különbözőképpen kerültek kiosztásra, valamint időközben, a politikai helyzet módosulásaival együtt, illetve a diskurzus dinamikáját követve az egyes szereplők értelmezésében is változtak.

A vitatevékenység harmadik fontos cselekvési összetevője a *tudás- és tapasztalatszerzés* mozzanata volt. A polémiáknak ugyanis egyfelől volt némi ismeretbővítő hozadéka a résztvevők számára. A politizáló közvélemény első sorban a kérdés hazai és nemzetközi jogi környezetével, a parlamentarizmus intézményi szereplőinek viszonyával, a hatalmi ágak (együtt)működésével, illetve (kitekintésként) többnyire az amerikai társadalmi folyamatokkal kapcsolatban tett, tehetett szert további tudásra. A vitatevékenység ezen mozzanata ugyanakkor nem csak azt foglalta magában, hogy a résztvevők megtudhattak valamit a másiktól, hanem azt is, hogy megismerhették a beszélgetőtárs álláspontját, érzelmeit és szándékait is, vagyis megtudhattak valamit a másiktól is. Ezzel kapcsolatban a megszólalók nem sok revelatív élményről számoltak be. A leggyakrabban arra történt utalás, hogy a rivális által elmondottak beleillettek a róla kialakított képbe, hogy a vita során bizonyos korábban szerzett tapasztalatok nyertek megerősítést, illetve bizonyos, korábban már gyanított összefüggések váltak nyilvánvalóvá a másikkal kapcsolatban.

A gyűlöletbeszédre folytatott polémiák negyedik fontos cselekvési mozzanata a *problémamegoldás* volt. Ez a tevékenység természetesen elsősorban a vita szakpolitikai, szabályozási vonulatához kapcsolódott. A probléma azonosítására, feltárására és strukturálására irányuló vitatevékenység ugyanakkor szorosan összefonódott a fogalom körüli definíciós csatározásokkal is. A megszólalók társadalmi, pártpolitikai, ideológiai, illetve diszkurzív pozíciója mellett a gyűlöletbeszéd kifejezés konceptuális keretei, az adott eseti értelmezési kontextusok, illetve a terminushoz kapcsolt igencsak eltérő jelentések is erőteljesen befolyásolták a problémaészlelést. Ezekből a tényezőkből adódóan már a problémameghatározás szintjén is igencsak bonyolult, szerteágazó, szövevényes, sőt divergáló tendenciájú diskurzus alakult ki.

A gyűlöletbeszéd a fogalomhasználat különböző jelentésmezőiben és a viták eseti kontextusaiban hol a társadalmi kisebbségeket fenyegető beszédmódnak, hol a politikai vezetők pocskondiázásának, hol erőszakba átforduló nyelvhasználatnak, hol pedig a közösségi identitásszimbólumok gyalázásának mutatkozott, tehát igencsak eltérő problémák formájában került észlelésre és azonosításra. A fogalomhasználat folytonos csúszkálása a különböző jelentésmezők között, a korábbi interpretációkat részben és/vagy időlegesen felülíró eseti értelmezési kontextusok, illetve az egyes szereplők intencióit tükröző tartalombővítések igencsak megnehezítették, sőt szinte lehetetlenné tették valamiféle egységes problémadefiníció létrejöttét.

A megoldási javaslatok ennek megfelelően elég nagy változatosságot mutattak. A 2001-es vitákban az értelmes politikai vita megőrzése, a párbeszéd fenntartása, a nyelv megfelelő politikai használata, illetve a szélsőségesektől való elhatárolódás vetődött fel lehetséges alternatívaként. 2002 első felében a gyűlöletbeszéd problémájának megoldása egyesek számára a választások megfelelő kimenetelére, illetve annak elősegítésére, mások számára pusztán a kampány lezárulásának momentumára egyszerűsödött. Megint mások azt tekintették a kérdés kulcsának, hogy a politikusok felelősségük tudatában képesek lesznek-e lemondani az indulatkeltésen alapuló mobilizáció eszközéről. 2003-ban elsősorban a vonatkozó normaszöveg megváltoztatása, a törvény szigorítása került napirendre. 2004 első felében a média szigorúbb állami kontrollja és jogi szabályozása, illetve a szimbólumokhoz való tiszteletteljesebb viszonyulás előmozdítása jelent meg javaslatként. A viták során ugyanakkor végig tetten érhető volt az az elterjedt – az alapvető értelmezési keretből és a politikai-kulturális kontextus sajátosságaiból egyaránt eredő – jellegzetesség, hogy a megszólalók többsége egyértelműen a társadalmi-politikai elit tagjaitól, különösképp a döntéshozóktól, nem pedig az aktívan fellépő „egyszerű” állampolgároktól várta a fogalommal összekapcsolt (különféle) problémák megoldását.

A gyűlöletbeszédről folytatott vitákkal megvalósított ötödik fontos cselekvés a fennálló politikai rendszer hatalmi-, intézményi- és diszkurzív viszonyainak *legitimálása* volt. Ez részben a konceptuális keretből, részben a terminus hazai értelmezési kontextusának sajátosságaiból adódott. A központi jelentőségű kategóriává vált terminus fogalmi keretében sajátos jelentéstani kapcsolat teremtődött a negatív affektualitás és a diszkurzivitás mozzanatai között. A jelenségek észlelésére kiható konceptualizációs hatás szempontjából ebben az esetben nem a „beszéd”, hanem a „gyűlölet” fogalmának relativitása vált kulcsmozzanattá. Ezáltal ugyanis a gyűlöletbeszéd jelentési körébe könnyedén beleérthetővé, és így eleve gyanússá vált mindenféle erősebb negatív érzelmet kifejező megfogalmazás, tekintet nélkül a hevesen támadott, éles hangon bírált jelenség értéktartalmára, mibenlétére. Úgyszintén beleérthetővé (és úgyszintén gyanússá) vált minden, (vélt) hatásait illetően feszültséggerjesztőnek, a konfliktusok kiéleződését eredményezőnek, a békét, a harmóniát veszélyeztetőnek tekintett megnyilatkozás. A társadalmi igazságtalanságok láttán érzett és azok (vélt) előidézői irányában kifejezett heves ellenérzés, a társadalmi-politikai konfliktusokat szükségesnek vagy üdvösnek tekintő, esetleg azok felvállalására biztató érvelésmód így a viták során végső soron azonos jelentési környezetbe került a totalitárius és/vagy adott embercsoportokkal szembeni erőszakot propagáló nézetekkel. Nem nehéz megsaccolni, hogy ez milyen következményekkel járt (vagy járhatott) a nyersebb és direktebb társadalomkritikát kifejtő szerzők, koncepciók és megnyilatkozások megítélésére nézve. Még ha nagyon óvatosan akarunk fogalmazni, akkor is azt mondhatjuk, hogy ez a

fejlemény enyhén szólva nem segítette elő a konfliktuselméleti kiindulópontú, vagy erősen társadalomkritikus nézetek elfogadottságának növekedését.

Ezek a viták ezen túl oly módon is ellátták a fennálló politikai rendszer legitímálásának funkcióját, hogy a kialakított – tendenciózusan leszűkítő – értelmezési mintázatokkal megakadályozták bizonyos felvetések tematizálódását, bizonyos (a rendszer szempontjából) rázós kérdések felmerülését. Így például azáltal, hogy a *hate speech* magyar megfelelőjének domináns használati módjából kikopott a szexizmus jelentésrétege, a politikai viták szintjén jórészt továbbra is problematizálatlanul maradt a magyar társadalom, illetve a magyar politikai rendszer patriarchalizmusa. A kiemelt jelentőségű diszkurzív szintérré vált polémiában a nőket erő mindennapos verbális sérelmek, a hátrányos megkülönböztetésük és alávetésük mechanizmusait működtető nyelvhasználat (vö. Barát, 2008) kérdése egészen egyszerűen nem, vagy alig jelent meg – ahogy a hátrányos helyzet, vagy az alávetettség ténye sem. Ugyanez mondható el az angolban az *ageism* és *ableism* terminusokkal jelölt, magyarul az idősek és a fogyatékkal élők lekezeléseként fordítható, a hazai társadalmi- és médiadiskurzus integráns részét képező beszédmódokkal kapcsolatban is.

Ezen túl a gyűlöletbeszéd a hazai értelmezésekben nem a demokratikus közösségek mindennapi életében jelenlevő, meglehetősen széles körben bevettnek mondható kommunikációs gyakorlatként, hanem patológikus jelenségként, antidemokratikus eszmék, erők és törekvések megnyilvánulásaként tételeződött. A vele szembeni fellépés ilyen formán nem a „demokráciajavítás”, hanem a „demokráciaféltés” diskurzusával kapcsolódott össze. A vita során kitermelődött interpretációk ezért azt a meggyőzést erősítették, hogy a fennálló hatalmi, intézményi és diszkurzív rendszer jó, megfelelő, élhető – hisz pusztán oltalomra, védelemre, nem pedig javításra szorul.

A gyűlöletbeszédről folytatott viták semmiféle szubverzív hatást nem fejtek ki. Beleíródtak a korábbi politikai és diszkurzív kontextusokba, belesimultak az addig használt politikai nyelvek fogalmi rendjébe, beleépültek a már adott pártpolitikai-ideológiai tagoltságba. Nem felforgatták, hanem tulajdonképp megerősítettek a társadalom, a jog, az alkotmányosság, és a (politikai) diskurzus addigi rendjét.

A polémiákban való részvétel utolsó három mozzanatát az egyedi összetevők képezték. Ilyen volt a polémiák *normafenntartó* jellege, amely a *demonstrációs* és *legitimációs* mozzanatok érvényesülésének együttes folyamányaként értelmezhető. Azáltal ugyanis, hogy a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos vitákban a legtöbb szereplő önnön nyitottságát, konszenzus-orientáltságát, józanságát, higgadt párbeszédre való készségét igyekezett demonstrálni, ezeket a közéleti magatartásformákat egyben fontos értéként, követendő normaként jelenítette meg. Bármit is gondoljunk ezen eljárások hitelességéről, azt mindenképpen észre kell vennünk, hogy a „megfigyelői nyilvánosság” illetve a politikai közösség egésze számára ezek végső soron a közös normák megerősítését,

nyomatékosítását szolgálták. Ráadásul azáltal, hogy a felek újra meg újra visszatértek a kérdésre, és újra meg újra vitába szálltak egymással, voltaképp magát a politikai vitát, a közéleti kérdésekről való vitatkozást is normaként jelenítették meg. A politikai közösség sokszínű, tagolt, eltérő álláspontok mentén felsorakozó, vitatkozó, és ilyen értelemben demokratikus közösségként mutatkozott önmaga előtt – önmaga számára normaként állítva a véleménykülönbség konstitutív eleme mentén szerveződő politikaformálást.

A vitákban rejlő terapeutikus, *terapizáló* tevékenység a *problémamegoldás* aktuálisanak egyik mellékes hozadéka, járulékos, ám pozitív következménye volt. A gyűlöletbeszéd jelentette problémán való rágódás ugyanis, bár nem mindig vezetett konkrét szakpolitikai javaslatok megfogalmazásához, elősegítette a különböző (kollektív) vágyak, félelmek és sérelmek felszínre hozását, manifestálását, illetve a velük való szembesülést. Ezáltal egyrészt javította és bővítette a közösség önismeretét, másrészt lehetőséget teremtett a feszültségek artikulálására, kibeszélésére. A gyűlöletbeszéd körüli polémiák tehát ilyenformán a politizáló közösség önkezelésére, öngyógyítására is szolgáltak.

A gyűlöletbeszédéről szóló vitákban fellelhető harmadik egyedi cselekvésmód a vitatevékenység által megvalósított *metadiskurzus* volt. A polémiák ugyanis a beszédéről való beszéd, a vitáról való vita vonásaival is rendelkeztek. Egy fogalom, és egy azzal azonosított beszédjelenség ürügyén diskurzus zajlott a politikai diskurzusról, nyilvános eszmecsere folyt a nyilvánosságról, és politikai szereplők igyekeztek mindent elmondani a mondhatóság (általuk vélt) határaitól. Az már egyéni megítélés kérdése, hogy ezt vajon sikerrel tették-e.

JEGYZETEK

- ¹ A gyűlöletbeszéd problematikája a hazai szakirodalomban jellemzően a szólásszabadság kérdéskörével összekapcsoltan (ld. pl. Molnár, 2002; Sajó, 2005), illetve jogi-jogtudományi keretben (pl. Halmai, 2001; 2002; 2003; Bayer, 2003; Molnár, 2001; Sajó, 2004) jelenik meg. A téma vizsgálata a kutatók többsége számára egy veszedelmes kommunikációs gyakorlat jellegzetességeinek, hatásainak, és lehetséges kezelési módozatainak számbavételét jelenti. A mind-ezidáig megjelent egyetlen, kifejezetten a magyarországi helyzetet elemző monografikus munka is ebben a felfogásban íródott, és szinte kizárólag a jogpolitikai- és szabályozási vonatkozásokra koncentrál (Bárándy, 2009). A gyűlöletbeszéd fogalmával kapcsolatos hazai politikai vitákról eddig csupán rövidebb lélegzetű, esettanulmány jellegű írások születtek (Barát, 2008; Szilágyi–Gál, 2004). Ironikus módon a téma konceptualizációs és szemantikai vonatkozásaival talán legtöbbet foglalkozó szerző a Budapesten született, ám évek óta az Egyesült Államokban élő David Boromisza–Habashi. Az elsődlegesen a nyelvhasználat szociokulturális háttere iránt érdeklődő kommunikációkutató angol nyelvű szaklapokban publikálja a gyűlöletbeszéd kategóriájának a magyar politikai diskurzusban játszott szerepével kapcsolatos elem-

- zéseit (Boromisza-Habashi, 2007a; 2007b; 2010), és önéletrajza tanúsága szerint hasonló témában írta – angol nyelvű, eddig még kiadatlan – doktori disszertációját is.
- ² A kutatás időbeli keretei kapcsán joggal vethető fel, hogy az elmúlt években – a kuruc.info meghatározó médiatényezővé válásával, a Jobbik parlamentbe kerülésével, vagy a Holocausttagadás büntethetővé tételével – a vita nem csak új lendületet, de egyben új dimenziót is kapott. A szerző éppen ezért tervezi, hogy a kutatást, legalább egy tanulmány elkészítése erejéig, kiterjeszti a 2004 és 2010 közti időszak történéseire is.
- ³ Schmidt Mária és Tókéczki László már nem sokkal az interjú megjelenését követően élesen bírálta, és részint tendenciózusnak, részint értelmetlennek minősítette a kategóriát. Cikkeik azonban paradox módon éppen a szóhasználat tudomásul vételét, létezőként való elismerését segítették elő; a reflexió gesztusával, illetve az alaktani változat reprodukálásával végső soron afirmatív módon járultak hozzá a Csepeli György által bevezetett fordítási standard kanonizálásához.
- ⁴ Gyakorlatilag ez a két álláspont csapott össze az *ÉS* hasábjain a 2003-as és 2004-es év során lezajlott vitában. Előbbi álláspontot legkövetkezetesebben Tamás Gáspár Miklós, utóbbit Gerő András képviselte. A polémiaiban a másik legfőbb ütközőpont az volt, hogy egy közlés alapvetően a hangvétele, vagy a tartalma alapján sorolható-e be a gyűlöletbeszéd kategóriájába (vö. Boromisza-Habashi, 2010: 279).
- ⁵ Az alacsony szubjektív politikai kompetenciaszintet Körösenyi András a magyar politikai kultúra súlyos örökségének részeként, a demokratikus berendezkedés kivívása után is tovább élő, meghatározó vonásaként tárgyalja (Körösenyi–Tóth–Török, 2007: 59–76).
- ⁶ A jelzett interpretációs mintázat elterjedtségét jól példázza Hegedűs Zsuzsa elemzése. A szociológus ugyanis a „lenti” és a „fenti” gyűlöletbeszéd dichotómiáját bevezető szövegével nem csupán reflektált a kommunikációs gyakorlat locusának problematikájára, de egyben sajátos módon, a „fenti gyűlöletbeszéd” jelentőségének kihangsúlyozásával maga is leképezte, megjelenítette, és tovább erősítette a korábban vázolt (etatista-elitista tendenciájú) értelmezési kontextust (Hegedűs, 2002).
- ⁷ David Boromisza-Habashi szintén konstatálja a gyűlöletbeszéd fogalmának homályosságát, belső komplexitását, illetve (az értelmezések számára) nyitott karakterét és rivalizáló jelentéseket szülő használatát. Ezeket a vonásokat ugyanakkor egy átfogó és markáns teoretikus koncepcióba való beilleszthetőség jeleként tárgyalja. A szerző – a Gallie által kidolgozott elméleti kategóriát alkalmazva – „lényegileg vitatható” fogalomként írja le a gyűlöletbeszéd terminusát (Boromisza-Habashi, 2010).
- ⁸ Említést érdemel azonban, hogy az Egyesült Államok politikai diskurzusában – vélhetően a fogalomhasználati konvenció viszonylagos elevenisége és ereje folytán – a *hate speech* kitágító átértelmezése az eredeti terminustól jelzők hozzátoldásával megkülönböztetett, specifikált alakváltozatok megszületését is eredményezte. Ezek közül a legjellemzőbb a (hazai fogalomhasználat pártpolitikai jelentésmezéjének megfeleltethető) *political hate speech* elnevezés (ld. erről Nyhan, 2004).
- ⁹ A felsorolásban szereplő kategóriák nagyobb részt Szabó Márton egyik tanulmányának gondolatmenetéből (Szabó, 2003e), illetve kisebb részt – mintegy annak a korrekciójaként és kiegészítéseként – jelen írás szerzőjétől származnak.

IRODALOM

- Baker, Edwin C. (2008): Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 12. évfolyam, 2. sz., 5–18.
- Barát Erzsébet (2008): A gyűlöletbeszéd logikája. *Századvég*, Új folyam, 48. sz., 105–114.
- Bayer Judit (2003): „Javaslat a gyűlöletbeszéd internetes kezelésére”. In: Enyedi Nagy Mihály–Polyák Gábor–Sarkady Ildikó (szerk.): *Magyarország médiakönyve 2003*. Budapest, Enamiké, 691–702.
- Bárányi Gergely (2009): *A gyűlöletbeszéd Magyarországon*. Budapest, Scolar.
- Boromisza-Habashi, David (2010): How are political concepts ‘essentially’ contested? *Language & Communication*, Vol. 30., Issue 4., 276–284.
- Boromisza-Habashi, David (2007a): Freedom of expression, hate speech, and models of personhood in the Hungarian political discourse. *Communication Law Review*, Vol. 7., Issue 1., 54–74.
- Boromisza-Habashi, David (2007b): Voice and moral accountability: Burlesque narratives in televised Hungarian political discourse. *SKY Journal of Linguistics*, Vol. 20., 81–107.
- Carver, Terell–Hyvärinnen, Matti (1997): „Introduction”. In: Carver, Terell–Hyvärinnen, Matti (eds.): *Interpreting the Political. New Methodologies*. London–New York, Routledge, 1–6.
- Dieckmann, Walther (2000a): „A politikai szavak tartalma”. (Ford. Szabó Márton) In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó–Universitas, 28–52.
- Fairclough, Norman (2003): ‘Political Correctness’: the politics of culture and language. *Discourse & Society*, Vol. 14., No. 1., 17–28.
- Geertz, Clifford (1994): „Sűrű leírás: Út a kultúra értelmező elmélete felé”. (Ford. Berényi Gábor) In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Századvég, 177–199.
- Gombár Csaba (2009): Történelem, rendszerváltozás, politikai korrektség. 2000 – *Irodalmi és társadalmi havi lap*, Új folyam, 84. sz., október, 3–10.
- Halmi Gábor (2001): Gyűlöletbeszéd és személyiségi jogok. *Fundamentum*, 5. évfolyam, 3. sz., 105–109.
- Halmi Gábor (2002): *Kommunikációs jogok*. Budapest, Új Mandátum.
- Halmi Gábor (2003): „Gyűlöletbeszéd” és uniós csatlakozás. *Fundamentum*, 7. évfolyam, 2. sz., 109–118.
- Hegedűs Zsuzsa (2002): „A gyűlöletbeszéd mögötti társadalmi jelenségek különbsége és kezelhetősége”. In: Csepeli György–Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest, Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete–Friedrich Ebert Alapítvány, 166–191.
- Howarth, David (2000): *Discourse. Concepts in the Social Sciences*. Buckingham, Open University Press.
- Karpman, Stephen B. (1968): Fairy Tales and Script Drama Analysis. *Transactional Analysis Bulletin*, Vol. 7., No. 26., April, 12–18.
- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Molnár Péter (2001): Uszítás vagy gyalázkodás? *Fundamentum*, 5. évfolyam, 4. sz., 110–126.
- Molnár Péter (2002): *Gondolatbátorság. Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.
- Nyhan, Brendan (2004): „Political hate speech”: A case study in the use of language as a political

- weapon. *Spinsanity – Countering Rhetoric With Reason*, January. Elérhető: www.spinsanity.org/columns/ A letöltés ideje: 2006. május 21.
- Pál Gábor (2007): „Szólásszabadság, politikai korrektség, *hate speech*. Gyűlöletbeszéd-diskurzusok az Egyesült Államokban”. In: Boda Zsolt–Kovách Imre–Szoboszlai György (szerk.): *Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitika. Elemzések politikai jelenségekről*. Műhelytanulmányok 14. Digitális archívum, 2007/4. MTA Politikai Tudományok Intézete, 15–27. Letölthető: <http://www.mtapti.hu/pdf/fiatkut.pdf>
- Pál Gábor (2008): A „gyűlöletbeszéd” fogalmának jelentésváltozásai a 2002-es választási kampányban. In *Miskolci Politikatudományi Évkönyv I.*, első évfolyam, 109–125.
- Pál Gábor (2009): Az erőszak harsonája, a káosz előőrse. A gyűlöletbeszéd fogalma a 2001-es év politikai vitáiban. *Századvég*, Új folyam, 53. sz., 133–158.
- Pál Gábor (2010): *A gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusban 1994–2004*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Sajó András (2004): „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”. *Fundamentum*, 8. évfolyam, 4. sz., 21–34.
- Sajó András (2005): *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, MTA JTI–KJK–Kerszöv.
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudásemelések*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabó Márton (2003a): „Diskurzuselemző törekvések és iskolák”. In: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 44–55.
- Szabó Márton (2003b): „Az interpretatív társadalomtudomány”. In: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 56–70.
- Szabó Márton (2003c): „Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei”. In: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 114–122.
- Szabó Márton (2003d): „Diskurzuselemzés és politikatudomány”. In: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 123–135.
- Szabó Márton (2003e): „A politikai vita tudományos státusa”. In: Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 202–214.
- Szabó Márton (2003f): A diszkurzív politikatudomány elemzési módszeréről. In Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 215–230.
- Szilágyi-Gál Mihály (2004): A gyűlöletbeszéd és a „rózsa neve”. Egy gondolatmenet a gyűlöletbeszédről. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 15. évfolyam, 2. sz., 105–120.
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. Budapest, L’Harmattan.
- Walker, Samuel (1994): *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln (NE), University of Nebraska Press.
- Whillock, Rita Kirk–Slayden, David (1995) /eds./: *Hate speech*. Thousand Oaks (CA) – London, Sage.